

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки,
Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського,
Михайла Старицького

До дня народження
М. П. Старицького

Матеріали
VII – VIII наукових семінарів

*«Роль визначних особистостей – митців,
діячів науки та культури у процесі форму-
вання національної самосвідомості напри-
кінці XIX – на початку XX ст.»*

УДК 94(477):[001+008](092)"186/195"(06)

ББК 63.3(4Укр)46/52-8я43

Р68

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Музею видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенки,
Панаса Саксаганського, Михайла Старицького
(протокол № 4 від 5 червня 2013 року)*

VII – VIII наукові семінари «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.», приурочені до дня народження Михайла Петровича Старицького: Матеріали / Упорядники Наталія Іванівна Грабар, Олександра Ярославівна Мокану. – Київ, 2013. – 414 с.

Організаційний комітет:

Терехова Н. Ю.

Мокану О. Я.

Грабар Н. І.

Адреса організаторів:

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького, вул. Саксаганського, 97, м. Київ, 01032, тел. 284-37-63, факс 289-57-52

**«А головне, що був ще й доброю людиною...»
(До біографії письменника-плеядівця
Феофана Пашкевича)**

Наше зацікавлення Ф.О. Пашкевичем зумовлене його тривалим спілкуванням з родинами Косачів, Старицьких, Лисенків, участю в гуртку «Плеяда», щирою приязню з Лесею Українкою та Михайдом Косачем. Отож спробуємо дослідити факти біографії цієї людини, намагаючись зрозуміти, як, коли і чому саме він з'явився поруч із Косачами, чим заслужив щирі симпатії і повагу.

Через чверть віку по смерті лікаря Феофана Пашкевича (1870 – 1941) його дочка Єва Феофанівна з чоловіком відвідали село Ярославець Кролевецького району, де свого часу працював Феофан Олександрович. І саме там вони зустріли старшого чоловіка, який і сказав винесені у заголовок слова. А було це так: «Отец был самым почитаемым врачом не только в городе и районе, но даже за пределами губернии. Через 25 лет после его смерти, будучи в Глухове, мы с мужем на машине ездили в село Ярославец Кролевецкого района навестить его друзей и присели отдохнуть перед въездом в село «на колодки» под чьей-то хатой, где уже сидели старики. Узнав, кто я, один из них долго вспоминал, кого от чего вылечил доктор Пашкевич, другой сказал: «А головне, що був ще й доброю людиною»¹ [9, арк. 19].

Отож він був не тільки хорошим професіоналом, але й порядним і доброзичливим чоловіком. Мудрим і добродійним. Це підтверджує і Леся Українка, яка в листі до Олени Пчілки від 15 лютого 1890 року з Києва говорить зокрема так: «Він з виду дуже порядочна і симпатична кна-кна (Як бачимо, це слово у автографах Косачів і у публікаціях подане по-різному – А.Д.) і, здається, не так хвастає, як другі» [8, т. 10,

---

¹ Мову та правопис першоджерел збережено

с. 48]; або в іншому листі до матері від 1 березня (17 лютого) 1890 року з Києва: «Пашкевичову кнакну бачу що дня на обіді, славна вона кнакна, але затопить я єї ще не успіла» [1, арк. 3зв; 6, с. 12]. Колишній заступник директора з наукової роботи Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки Степан Кабан у своїй публікації про Пашкевичів пояснює це «затопить» у значенні «захопить, запалить своїми ідеями».

У вересні 1889 року з Колодяжного Лариса Косач напише до брата Михайла: «Як ти там з своєю Пашкевичевою кнакною поживасп? Чи вона тебе слухає? Ти ж її тепер, певне, «в свет» виводиш, як колись мене, то мусить же вона тес тямити. Як мається «Плеяда» – «ой чи живі, чи здорові всі родичі гарбузові?»» [8, т. 10, с. 35]. У Києві Пашкевич, як і багато інших плеядівців, мешкав у «матушки Сікорської», де тоді ж перебували його друзі Косачі, про що свідчить листування Лесі Українки та інші документи. З Ларисою й Михайлом Косачем вони не тільки приятелювали, але й разом працювали в гуртку «Плеяда». Про залучення Феофана Пашкевича до перекладів світової класики Леся Українка говорить у своєму програмному листі до брата Михайла від 26 – 28 листопада (8 – 10 грудня) 1889 року з Колодяжного: «Вам з Пашкевичем раджу перекласти «Les compagnons du tour de France»¹, однаково ви там його читаете тепер; це була б річ неабияка!» [8, т. 10, с. 40-41]. Подібне спостереження молодого письменниці було дуже доречним, адже Феофан Пашкевич добре володів українською, російською, польською, німецькою, французькою мовами, латиною та грецькою. Зібрав за життя велику й гарну бібліотеку.

У надзвичайно приязних стосунках був Феофан Пашкевич і з матір'ю плеядівців Михайла, Ольги та Лариси Ольгою Косач-старшою (Оленою Пчілкою). У Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України зберігся лист Пашкевича до Ольги Петрівни Косач з м. Холма від 12 січня 1889 року [2],

---

¹ «Товариші-мандрівники по Франції» (франц.)

зміст якого відтворює зокрема унікальну, хоч і не завжди веселу атмосферу холмських гімназійних буднів: «Ви питаєтеся, що у насъ въ Холмі. Недоброе такое діється, що не приведи Боже. Новий нашъ инспекторъ чоловікъ, котрому клепки бракує. Бігає, клопочеться, перевертає все, и ничого ліпшого невыходить, тилькі ще гірше. Самолюбіє бурсацькое, а який злопамятный! Якъ учитель вінъ также ничого не вартъ. Зубріс-тіка теперъ процвітає навіть и въ 8 класі. Урокъ требує слово въ слово. Не буду описувати Вамъ всі мерзості, які теперъ діються у насъ. Все тое обридло міні. Хочеться хутчій на волю, а тутъ може ще не пустять. Вчора прийшовъ до мене на квартиру инспекторъ сердитий, якъ чортъ. На біду я на той часъ вийшовъ до хозяйки. Якую баню вінъ задавъ, страхъ. Возражать, и противитися ништо і на мысли не має. Каждый за своюшкуру бойітся, [...]» [2, арк. 1зв].

Маємо також два листи Феофана Пашкевича до Михайла Косача з м. Холма від 5 червня 1889 року [3] та з Києва від 1 вересня 1890 року [4]. У першому йдеться про холмські новини, спільних знайомих, іспити в гімназії, необхідність знайти якийсь підробіток та можливий приїзд Михайла Косача в гості до Пашкевича у Холм (текст українською). Другий потребує більш детального дослідження, бо, наприклад, починається звертанням «Дядьку!», що може означати або якесь їхнє гімназійно-університетське прізвисько, або й те, що цей лист необв'язково звернений саме до Михайла Косача, як зазначено на упаковці документа, хоча за змістом, обставинами, описаними в ньому, вказівкою на математиків, він таки підтверджує те, що адресатом міг бути саме Михайло Косач. В листі йдеться про університетські новини і справу з документами адресата, які розглядали то міністр, то ректор і т.д. Значна частина листа присвячена київському побутуванню Феофана Пашкевича, його перебуванню в домівці Василини Сікорської: «Марьин устроился у Сикорскихъ съ Петельчицомъ, въ сосѣдней комнатѣ живу я со своимъ сожителемъ. Это тѣ комнаты, которыя занималъ Черняховскій. Дѣла Марьина пока

стоять доволно прилично. Сьогодні он отримав урок за обѣд¹, чай и завтракъ. Ваши рекомендації не оказали пока никаких полѣдствій. Рожанскій² отался на прежнемъ мѣстѣ при прежнихъ репетиціяхъ; он уже давно сидить въ Кіевѣ. Вся голота³ (численностью 14 человекъ – студентовъ жильцовъ) здравствуетъ. Андриіо⁴ и Нат[аліі] Ив[анівні]⁵ я за обѣдомъ передалъ Вашѣ поклонъ. Про нихъ писать нечего. Самійленка я не бачивъ, як піду до Тучабскаго⁶ передамъ сообщенное Вами извѣстіе. Про Кіевъ та⁷ кіевскихъ знаком[х]ъ більшъ писати не буду. Сами хутко зобачите і почувете. Я – самъ про⁸ себя могу сказать немного: я здоровъ, приѣхалъ съ твердыми намѣрѣніями заниматься своими науками и другими. Квартирой недоволенъ, такъ какъ черезчуръ весело и у всѣхъ жильцевъ развито общительность. Въ умѣренной степени оно бы ничего, да мѣру соблудности трудно⁹ придется утукать черезъ мѣсяць.» [4, арк. 1зв-2зв] (текст листа російською із вкрапленнями окремих слів і фраз українською).

Постійно у Косачів гостювали друзі їхніх дітей, не раз на канікули в Колодяжне приїздив Максим Славинський, до Зеленого Гаю Сергій Мержинський, Михайло Кривинюк, Ольга

---

¹ Слово «урокъ» підправлене, а перед «об дѣ» закреслено «сто»

² Теж плеядівець, докладніших відомостей немає

³ Діти й онуки Василини Сікорської та її квартиранти – гімназисти та студенти, здебільшого учасники гуртка «Плеяда»

⁴ Андрій Сікорський (1869-1922), студент, потім лікар, учасник гуртка «Плеяда», приятель Лариси та Михайла Косачів

⁵ Наталя Вишинська (в одруженні Гроздова, 1875 – 1946), племінниця Андрія Сікорського, онука Василини Сікорської, учасниця гуртка «Плеяда», подруга Лариси Косач

⁶ Павло Тучапський (1869 – 1922), приятель молодих Косачів і багатьох інших плеядівців

⁷ Перед «та» закреслено «и»

⁸ Початок речення дописаний пізніше, тому «Про» залишилося з великої літери

⁹ Розділовий знак відсутній, наступне слово на звороті аркуша

Кобилянська, Лисенки. Отож не дивно, що у листі Олени Пчілки до сина Михайла з Колодяжного в Київ у листопаді 1899 року прозвучать такі рядки: «Приговори яку кна-кну, щоб приїхала до нас в гості на Різдво, от хоть би Пашкевичову кна-кну. Було б веселійше. Пашк[евич] міг би половину часу побуть тут, а полов[ину] дома – чи першу, чи другу половину, – се вже як би він там схотів»¹ [5, арк. 1зв; 7, с. 56].

Не менш цікавий і навіть загадковий лист Лесі Українки до матері від 29 (29 – 17) травня 1899 року з Берліна: «Твоя сенсаційна новина про Мумму справді сенсаційна. Хто ж би се? Чи не Пашкевич? Вони ж давно «друг к другу в о з в ы ш е н н ы я чувства питали» [8, т. 11, с. 115]. Щодо «Мумми», то пошук її ще продовжимо, бо навряд чи таке жартівливе ім'я було у Тетяни Дорошенко, справжньої обраниці Пашкевича. Скоріш за все, названа Лесею Українкою новина стосується родини Дегенів-Кістяківських.

Ще одна важлива новина про Пашкевича: «Був учора Пашкевич: записався він в отряд, щоб їхать на чуму «по первому требованию». А з «женщин врачей» ніхто не записавсь, тільки сестра милосердя. Пашк[евич] з приводу сього каже, що не варто і грошей збавлять на мед[ичний] інст[итут], коли так» [8, т. 11, с. 76]. А це вже свідчення дочки Пашкевича: «В 90е годы в России свирепствовала эпидемия холеры. При недостатке медиков и лекарств, в условиях нищеты и темноты населения борьба с ней была не легкой. Вспыхивали холерные бунты, так как среди крестьян шли слухи о нарочитом отравлении врачами людей. Были случаи поджога земских больниц, убийства врачей, раскопок могил людей, умерших от холеры.

Передовые врачи и студенты-медики добровольно отправлялись «на холеру». Среди них был и Феофан Пашкевич; было это в 1892 г. в студенческие годы киевского периода. Фотография отца с крестьянами в одной из деревень «на холере» передана в свое время мною в Музей Леси Украинки» [9, арк. 2]. Тоді ж активно почав боротися з епідеміями й інший

---

¹ На паспорту листа зазначено: «б/д [1889 або 1890 р.]»

плеядівець, майбутній Президент ВУАН Данило Заболотний, він навіть на собі самому поставив експеримент зараження й дивом вилікується.

Ф.О. Пашкевич не тільки безстрашно боровся з епідеміями, про що згадує в листуванні Леся Українка, але й пізніше в час єврейських погромів так же самовіддано переховував переслідуваних чорносотенцями євреїв: «После царского манифеста от 17 октября 1905 г. в 660 населенных пунктах России разразились еврейские погромы, в том числе в Рославле. Среди русских людей, прятавших евреев от черносотенцев, была и семья Пашкевичей» [9, арк. 3]. У примітці до цього абзацу сказано: «3) Узнала об этом недавно случайно от дочери рославльских старожилов, врача Р.Б. Шапиро, проживающей в Ленинграде, Кировский, 64 – 130» [9, арк. 3].

Показово те, що єврейські погроми 1918 року ледь не позбавили життя самого альтруїста Пашкевича: «Однако, вместе с ними (партизанским загоном матроса Циганка і московским червоногвардійським загоном Знаменського – А.Д.) в Глухов ворвалась і банда анархистствующих элементов, которые учинили в городе еврейский погром, а также вырезали часть семей местных помещиков, разграбив их дома. Мимо нашего дома утром 1 января в тусклом свете зимнего утра проехали десятки саней-розвальней с наваленными на них голыми трупами, следуя к еврейскому кладбищу. Меня, одиннадцатилетнюю девочку разбудила посмотреть на это страшное зрелище няня Ганна, сказав: «Дивись, дитино, що робиться на світі!». До смерти не забуду этих минут, когда я стояла на холодном крашеном полу у окна и в чем-то себе клялась.

Когда совсем рассвело, отец взял свою «докторскую» клетчатую коричневую сумку с инструментами, бинтами, лекарствами и отправился по домам, где жили евреи. Среди населения Глухова их была едва ли не половина, так как в царское время он был в черте оседлости. Подтверждением этого может быть перечень моих соучениц. Я помню его до сих пор наизусть: в нем из 41й девочки – 19 евреек.

С отцом в его трагический поход отправилась мама. Вернулись они поздно. Вечером измученная мать рассказала о случае, происшедшем во дворе дома на углу нашей – Красной – улицы и Путивальской. Погромщики убили хозяина дома – Месежникова, а сына его ранили и ушли. Отец перевязал мальчику руку и уже вышел с мамой во двор. В этот момент в ворота вошла новая группа громил. По разбитым стеклам в окнах они поняли, что опоздали, поживиться уже нечем, и бросились к отцу. Узнав, что он врач и ходил оказывать помощь, стали кричать на него; один из них заорал: «Да он сам жид! К стенке его!».

Замечу, что у Ф.А. Пашкевича при черных волосах была рыжая борода. Потрясенная этой угрозой и молчанием отца, который считал недостойным «оправдываться», объяснять, что он не еврей, Татьяна Викторовна, видя, что участники группы – не местные, стала в отчаянии кричать: «Муж мой – не еврей, его в Глухове все знают, хотя мы только 10 лет как приехали из Смоленска».

И тут неожиданно один из тех, кто толкал Ф.А. к забору, собираясь расстреливать его, закричал: «Хлопцы, отставить! Я знаю этого человека! Феофан Александрович, Вы меня помните? Я же был у Вас санитаром в смоленской больнице!» [9, арк. 9-10].

Подібний епізод був і тоді, коли у вересні 1919 року Глухів захопили денікінці: «Среди частей деникинцев, ворвавшихся в Глухов, было немало сыновей местных помещиков, у которых были при Советской власти отобраны имения, дома. А у кого-то из них погибли родные от рук партизан или в боях с Красной Армией».

На другой день после взятия города группа деникинских офицеров явилась в больницу, чтобы прикончить находившихся в ней раненных красноармейцев. Отцу успели сказать об этом, когда офицеры поднимались на 2й этаж по лестнице. Он пришел прямо с операции в белом халате, встал в тамбуре – высокий, широкоплечий – и спокойно сказал, узнав кого-то из группы: «Вы меня знаете, я лечил вас еще детьми и ваших

родных. Пока жив, не пропущу: это мой долг». И офицеры удалились.

Еще через 2 месяца бойцы 41й и 45й стрелковых дивизий освободили город от войск Деникина. Позже с трибуны какого-то торжественного собрания в Глухове было рассказано о мужественном поступке отца. Придя домой после собрания, он сказал нам, посмеиваясь: «Они только забыли упомянуть, что несколькими месяцами ранее я не дал им добить раненых белогвардейцев в моей больнице» [9, арк. 14].

Надзвичайно важливі свідчення дочки колишнього плеядівця, дякуючи яким все виразнішим стає особистісний портрет Пашкевича: «Феофан Александрович был великим тружеником. Утром, до ухода в больницу или в поликлинику, он успевал принять двоих-троих больных, а вечером, после отдыха – еще нескольких, – отказать им было невозможно, так как это были люди, десятилетиями лечившиеся у «своего» доктора.

А вообще-то день у отца начинался в 5 час. утра. Чтобы быть способным «так держать», в холодную пору года каждое утро он принимал холодный душ (к этому приучил и дочерей). Летом же – прогулка босиком по траве в саду, а потом – поездка на велосипеде на речку Павловку купаться (он был отличный пловец). Жители Путивальской улицы и Солдатской Слободки говорили: «Вже шість годин, дохтор Пашкевич поїхав з купання» [9, арк. 21].

Ф.А. Пашкевич – гімназійний товариш (у м. Холмі) брата Лесі Українки Михайла. Студент спочатку Київського університету Святого Володимира, потім Варшавського університету, який 1897 року закінчив з відзнакою і його диплом (як кращого випускника!) залишений на вічне збереження в названому університеті: «В 1889 г. он поступил на медицинский факультет Императорского университета Св. Владимира в Киве. До этого окончил гимназию в Холме (ныне Польша).

В 1892 г. Ф.А. перешел на 4й курс того же факультета Императорского Варшавского университета, который закончил в 1896 году. В дипломе, выданном 13 февраля 1897 г., указано,

что ему присуждена степень Лекаря с отличием (Cum eximia¹ laude)» [9, арк. 1]. Потім служив лікарем на судні в Середземному морі, в земських лікарнях Полтавщини, Смоленщини, м. Глухова на Чернігівщині. Брав участь у Пироговських з'їздах, стажувався в кращих клініках Києва, Одеси, Петербурга. Викладав у Глухівському вчительському інституті. 1915 року в час Першої світової війни був призначений головним лікарем санітарного поїзда імені Чернігівського дворянства.

Близькою до родини Косачів була і старша сестра Феофана Пашкевича вчителька Пелагея Олександрівна Пашкевич (1855 – 1933 або 1935), яка неодноразово відвідувала сім'ю Лесі Українки і не раз згадується у листуванні Косачів. А 1889 року вони разом із Лесею Українкою лікувалися на Хаджибейському лимані. Неодноразово письменниця згадує у своєму листуванні цю людину. Так у листі до матері від 18 (6) липня 1889 року з Одеси вона розповідає: «Погано тепер те, що уночі трудно спати од жару та од мух, і навіть раз Пашкевич, побачивши мене, сказала, що ніби я дуже поблідлила і, як вона каже, втомилась, хоч справді не знаю, чим я могла втомитись: ото тільки, що у місті була та лазила за покупками, а то по цілим дням абсолютно нічого не роблю» [8, т. 10, с. 30-32]. І з Чукурлару під Ялтою 18 (6) липня 1897 року до мами й сестри Лілі: «Була у мене Пашкевичівна з своєю товаришкою, то не випадало при них засісти писати, а тепер мушу спішитись. Пашкевичівна писала тобі, Лілечко, і заходила в Києві на нашу квартиру в надії застати тебе, щоб в компанії з тобою податись у Крим. Теперішня її товаришка якась невдала, ходити не може багато і від шуму морського у неї робиться «качка серця», як вона виражається... Мені дивно, як тут у мене не робиться «качка серця» від сих різних персиків, абрикосів, динь etc., etc. Я думаю, що тільки «турско кофе» підтримує рівновагу в моєму організмі» [8, т. 10, с. 375]. У наступному листі до матері від 2 серпня (21 липня) 1897 року звідти ж: «Тільки що була у мене панна Пашкевичівна, їде вже завтра в Київ, на-

---

¹ Виключно (латин.)

ходившись по Чатир-Дагу, Ай-Петрі і т.д. Запрошувала я було її по її приїзді жити зо мною до приїзду Миші, та її товаришка, теж учителька київська «зацеремонилась» і не схотіла бути у мене, отож обидві панни гніtilись в Ялті на дуже поганенькій дачі» [8, т. 10, с. 376-377].

Доля Пелагеї Пашкевич була надзвичайно трагічною. Адаже вийшовши на пенсію, мріяла переїхати в родину брата Феофана, вже продала дім і майно й зібрала речі. Але в ніч перед від'їздом була пограбована і вбита. Варто зауважити, що у примітках до 12-томного видання творів Лесі Українки ця людина названа по-різному – у 10-му томі вона «Прасковія» (упорядник тому та автор приміток Василь Яременко) [8, т. 10, с. 440, 529], у 11-му – «Пелагея» (упорядник тому та автор приміток Олена Білявська) [8, т. 11, с. 401, 468]. Єва Феофанівна Пашкевич так прокоментувала проблему розбіжності в коментарях до 12-томника Лесі Українки в імені її тітки. У листі до автора цього дослідження, датованому 29 серпня 1988 року, Єва Пашкевич засвідчила зокрема таке: «Нікогда в жизни я не слышала, что ее имя была Прасковья. Единственный человек, кто мог бы знать об этом – моя сестра Оксана, но и она не знает, вернее, никогда не слышала от папы.

Я глубоко сомневаюсь в том, что тетя была крещена Прасковией. Если бы это было так, она не стала бы скрывать. Во – Іх, в силу демократических традиций в семье (это не семья помещиков Лариных в «Евгении Онегине»), – помните – «звала Полиною Прасковью...»), а во – Іх, потому, что Пелагея по своей простонародности не благороднее звучит, чем Прасковья» [10].

Ф.О. Пашкевич походив з багатодітної родини волинського священника. Серед його родичів був навіть композитор Петро Чайковський і, можливо, відома пізніше письменниця-патріотка Галина Гордасевич. Дружина Феофана Олександровича – вчителька з Полтавщини Тетяна Вікторівна Дорошенко, донька відомого земського лікаря-філантропа й громадського діяча з с. Білоцерківці Лохвицького повіту, полкового лікаря на Російсько-турецькій війні Віктора Павловича Дор-

пенка. Свого часу Тетяна Пашкевич заарештовувалась у зв'язку зі справою СБУ і потрапила до в'язниці: «Вскоре после этого [після загибелі Пелагеї Пашкевич – А.Д.] еще одно горе постигло семью: Т.В. Пашкевич была арестована по обвинению в принадлежности к «националистической антисоветской организации» – «Союзу визволення України». Более года она была в тюрьме. Отец ездил в Киев хлопотать по ее делу» [9, арк. 20-21]. А через декілька років він так само добиватиметься звільнення з-під арешту чоловіка двоюрідної сестри дружини Григорія Коняєва.

У родині Феофана та Тетяни Пашкевичів було троє дітей: Орися, Єва та Оксана. Ось свідчення про ту унікальну атмосферу, в якій виховувалися діти Пашкевичів: «В семье любили музыку, литературу, особенно поэзию. Ф.А. играл на флейте, Т.В. – на фортепиано; всей семьей пели украинские песни. Сохранилась часть не маленькой в прошлом нотной библиотеки. С волнением перебираю издания с 90х годов XIX в. по 30е годы нашего столетия.

Любимые арии из опер П.И. Чайковского, романсы, «Времена года», чудесные его «Песни для детей старшего возраста» (среди них «Был у Христа-младенца сад»), «Прелюдья» Рахманинова, песни В. Калиникова. Сонаты Моцарта и Бетховена. Несколько клавиров опер: М. Глинка – «Жизнь за царя», Д. Верди – «Риголетто» и «Травиата», Ш. Гуно – «Фауст», С. Мюньшко – «Галька» и Н.Лысенко – «Тарас Бульба». Увертюры из опер – Ж. Бизе – «Кармен» и А. Рубинштейна – «Демон». «Рапсодия» Ф. Листа. Весь Ф. Шопен, много произведений Ф. Шуберта, Ф. Мендельсона-Бертольди, Б. Годара и других.

Произведения Р.Глиэра; широко известные романсы и песни А.Штейнберга и В.Пасхалова.

Как ни странно, работы А.Скарлатти, а также А.Бёрда – английского композитора XVI – XVII вв. Сборник музыкальных произведений с древнейших времен и по XVII в.

Конечно, произведения Л. Ревуцкого, П. Козицкого и Н.Лысенко*, а также составленные им сборники украинских народных песен. Интересен сборник украинских народных

песен в аранжировке А.Едлички, изданный в прошлом веке. Романсы и песни А.Вертинского и других советских композиторов 20 – 30х годов. И, наконец, «Интернационал», «Карманьола», другие революционные песни.

Вечерами в доме Пашкевичей собралась передовая интеллигенция города». Примітка Є.Ф. Пашкевич до цього уривка: «2) С Н. Лысенко Ф.А. Пашкевич был знаком еще в студенческие времена в Киеве 90х гг. XIX в. – Е.П.» [9, арк. 16-17].

Свого часу наукові працівники Київського музею Лесі Українки мали можливість спілкуватися із середньою дочкою Феофана Пашкевича Євою Феофанівною Пашкевич, кандидатом історичних наук, викладачем Ленінградського університету та науковим співробітником Музею «Крейсер Аврора». Вона зробила ряд пояснень, уточнень до біографії батька і навіть написала спеціальну наукову розвідку «Биография Ф.А. Пашкевича» [9]. Дякуючи наданим нею даним 1973 року Степан Федосійович Кабан опублікував у журналі «Україна» статтю про родину Пашкевичів «Ще один штрих» [6], проілюстровану фотопортретом Пелагеї Пашкевич у молодості.

Ще декілька фактів з життєпису Феофана Олександровича: «[...] вероятно, из-за этого напряженного темпа жизни у отца не проходила язвенная болезнь желудка, бывшая у него много лет. Помню, как на работу он брал с собой бутылочку молока, чтоб облегчить боли. Из-за той болезни он в последние годы жизни ушел из хирургического отделения больницы, перестал делать полостные операции. Несколько лет он рабо тал, как глазной врач и в отпуска ездил в Одессу, в клинику «к Филатову».

В 1937 г. болезнь у отца обострилась, и мама повезла его в Москву. В Первой Градской больнице операцию по поводу прободения желудка ему сделал ведущий хирург больницы, академик АМН СССР – Сергей Иванович Спасокукоцкий, 30 лет тому назад бывший его коллегой по земской больнице Смоленска. Выйдя из операционной, профессор сказал нам, дочерям больного: «Все в порядке: сделал, как самому себе!» [9, арк. 21].

На жаль, незадовго до від'їзду до Глухова, дружина Феофана Пашкевича пішла до аптеки біля Великого театру, й, виїшовши з неї, потрапила під таксі. Отже додому Феофан Олександрович повернувся вже вдівцем. Останній рік свого життя Феофан Пашкевич мешкав у дочок в Ленінграді (Петербурзі), де після тяжкої операції, методику якої, до речі, спланував і розробив сам, помер 18 січня 1941 року і був похований на Шувалівському кладовищі.

І ще один пгтрих до портрету Феофана Пашкевича і його родини – цитата з листа Єви Феофанівни Пашкевич до Алли Дибби: «23 X мне было 89 лет. Пока ходят ноги, руки делают, очі ще читають 5 газет, так що знаю, що діється в світі. – Были у меня мои трое внуков, пятеро правнуков, пять невесток [...] Ева» (Поштовий штемпель від 31.12.1995 року) [10].

У фондах Київського музею Лесі Українки, дякуючи зокрема дочці плеядівця Феофана Олександровича Пашкевича Єви Феофанівни збереглося декілька фотографій і меморіальних речей з родинного архіву Пашкевичів Це фотопортрет Феофана Пашкевича (КН-2478, ФО-423) та фотокопія, яка відтворює момент провідів Феофана Пашкевича з села, де він лікував хворих на холеру (КН-2466, ФО-411). Там же зберігаються й два фото Пелагеї Пашкевич: 1) Група невідомих людей, серед них Пелагея Пашкевич (ім'я Пашкевич виправлялося з «Алевтина») (КН-737, ФО-235); 2) Пелагея Пашкевич. Фото з дарчим написом братові Феофану (тут ім'я Пелагеї Олександрівни помилково подане у картотеці, як «Прасковья») (КН-735, ФО-240). Є окремі книги з особистої бібліотеки Феофана Олександровича: 1) Толстой Л.Н. Крейцерова соната. Літографоване видання. Без вказівки дати видання та найменування видавництва. Належала Феофанові Пашкевичу вже у 90-х роках ХІХ століття (ДК-1643); 2) Каманинъ И. Богданъ Хмельницкій, гетманъ (Краткій очеркъ его дѣятельности). Київъ. Въ типографіи Императорскаго университета Св. Владимира. – 1888 (ДК-1644); 3) Збирныкъ украинскыхъ писень. Зибравъ и у ноты завывъ М. Лисенко. Другый

выпускъ. Власність видавця на всі краи Леона Идзиковського. Типографія К.Т. Редера въ Лейпцигѣ. Дозволено цензурою 10 Августа 1905 г. (ДК-1645). Серед меморіальних речей – 1) два вишиті рушники. Подарунок Феофанові Пашкевичу від сестри Пелагеї (Д-1950; Д-1951); 2) коробочка для ґнопок. Карельська береза. Кінець ХІХ століття (Д-1948); 3) коробочка для сантиметра. Карельська береза. Кінець ХІХ століття (Д-1949); 4) підставка для кипенькового годинника. Дерево. Різьба. Оксамит. Женева. Кінець ХІХ століття. Подарунок Пелагеї Пашкевич братові Феофану (Д-1947); 5) ніж для розрізування паперу. Дерево. Кінець ХІХ століття (Д-1945); 6) Підставка під чорнильницю з чорнильного приладдя, подарованого Феофанові Пашкевичу 11 листопада 1897 року. Мармур. Бронза (Д-1946). З подорожей, коли був лікарем на пароплаві, збереглося дві поштові листівки: 1) Constantinople. Кінець ХІХ століття (Д-1943); 2) Alexandrie. – Place Mehemet – Ali. Кінець ХІХ століття (Д-1944).

Новознайдені і введені до наукового обігу біографічні матеріали людей з близького оточення Лесі Українки дають можливість майбутнім дослідникам достатньо точно коментувати вже відомі, але недостатньо розшифровані документи (листування, мемуаристика, оригінальні твори), робити примітки до наступних видань творів письменників-плеядівців, вдосконалювати вже діючі музейні експозиції та створювати нові, тим самим даючи можливість наступним поколінням дослідників і зацікавлених читачів (відвідувачів музеїв) заглибитись в океан творчих дерзань Лесі Українки, разом із нею піднятися до філософсько-деміургічних висот її драматургічних злетів. Матеріали до біографії Феофана Пашкевича дають нам ще одну з таких можливостей, бо розкривають поруч із Лесею Українкою хай і маловідому, але надзвичайно потужну особистість в історії українського поступу.

Джерела та література:

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України (далі – ІЛ). – Ф.2. – Спр. 134.
2. ІЛ. – Ф. 28. – Спр. 1295.
3. ІЛ. – Ф. 28. – Спр. 1947.
4. ІЛ. – Ф. 28. – Спр. 1948.
5. ІЛ. – Ф. 28. – Спр. 452.
6. Кабан Степан. Ще один штрих // Україна. – №15. – 1973.
7. Леся Українка. Документи і матеріали. 1871—1970. — Київ: Наукова думка. – 1971.
8. Леся Українка. Зібрання творів: У 12-ти т. — К., 1978—1979. — Т. 10—12.
9. Пашкевич Єва. Біографія Ф.А. Пашкевича. 20 июня 1990. Авторизований машинопис з примітками, дописками та правками автора. 24 аркуші. (Особистий архів Алли Дибби).
10. Пашкевич Єва. Листи до Алли Дибби (Особистий архів Алли Дибби).

ЗМІСТ

Вступне слово.....	3
--------------------	---

VII науковий семінар (14 грудня 2011 року)

Левчик Надія

Проблематика націстворення в поезії Михайла Старицького: образно-стильовий аспект.....	5
---	---

Музичко Олександр

Популяризатор творчості М.П. Старицького Дмитро Дмитрович Сигаревич (1868-1914).....	17
---	----

Галах Віта

Професор О.Г. Черняхівський (1869-1939) та його внесок у розвиток біологічних наук.....	29
--	----

Гураль Ольга

Революція і особистість. Дещо з «Щоденників» Вероніки Черняхівської.....	41
---	----

Додаток.

Зі щоденника В.О. Черняхівської 1917-1918 рр.....	51
Зі щоденника В.О. Черняхівської 1918-1919 рр.....	54
Зі щоденника В.О. Черняхівської 1922-1924 рр.....	59

Коляда Ігор

Роль народних традицій у формуванні феноменальності родини Косачів.....	64
--	----

Рева Лариса

Олена Пчілка та її оточення.....	74
----------------------------------	----

Грабар Наталія

Життя та творчість Панаса Саксаганського: історико-географічний аспект.....	83
--	----

Лягущенко Єлизавета

Організаційні аспекти діяльності театру Миколи Садовського.....	93
--	----

Бойко Надія

Мала проза О. Кониського: традиція і ознаки новаторства.....	101
---	-----

Козар Лідія

Роль родини Грінченків у процесі формування національної самосвідомості кінця XIX – початку XX ст.....110

Дибя Алла

«Це був план справжньої козацької держави...»:
Українські мотиви у російськомовних творах
Валерії О’Коннор-Вілінської.....127

Боряк Тетяна

Спомини Наталі Наріжної як джерело до історії української еміграції в Чехословацькій Республіці.....138

Дунай Павлина

Сергій Єфремов в українському просторі помежів’я та першої половини XX століття.....150

Сулима-Камінська Ілана

«Благородный осведомитель» і українська інтелігенція:
суспільна реакція на книги київського цензора С. Щоголева.....163

Камінчук Ольга

Художня інтерпретація національної ідеї в українській поезії кінця XIX – початку XX ст.: світоглядно-естетична парадигматика.....171

VIII науковий семінар (14 грудня 2012 року)

Константинівська Оксана

Діяльність Олени Пчілки в Київському Українському Клубі.....183

Скорульська Роксана

Два Петербурги Миколи Лисенка.....195

Копило Дарина

Внесок М. Лисенка у підготовку першого україномовного видання Біблії (аспекти дослідження теми).....216

Божук Антон

Роль української драматургії початку XX ст. в формуванні національної ідентичності

(на матеріалі творів Степана Васильченка).....	221
<i>Рябцева Лідія</i>	
Семен Бобров і Леся Українка. Порівняльний аналіз.....	229
<i>Дибя Алла</i>	
«А головне, що був ще й доброю людиною...» (До біографії письменника-плеядівця Феофана Пашкевича).....	254
<i>Каневська Лариса</i>	
Іван Франко й Іван Нечуй-Левицький: до історії особистих і творчих взаємин.....	269
<i>Грабар Наталія</i>	
Матеріали Ірини Степенко у фондах МВДУК як джерело до вивчення її біографії.....	287
<i>Маковей Євгеній</i>	
Історіографічна спадщина Пантелеймона Куліша.....	293
<i>Тихомиров Сергей</i>	
К вопросу о «христианском» аспекте в творчестве С.А. Есенина.....	301
<i>Безручко Олександр</i>	
Боротьба за українізацію радянського мистецтва режисера і педагога Фавста Лопатинського.....	313
<i>Давибіда Лев</i>	
Мар'ян Панчишин – видатний український вчений і громадський діяч.....	321
<i>Міхно Олександр</i>	
Внесок Михайла Кравчука у розвиток національної школи (1917-1920).....	330
<i>Боряк Тетяна</i>	
Архівна україніка: документальні свідчення про діяльність видатних діячів України кінця ХІХ – поч. ХХ ст.	339
<i>Бурачок Наталія</i>	
Становлення світоглядних позицій Миколи Шлемкевича....	354
<i>Зелік Оксана</i>	
Публіцистичні виступи Михайла Могілянського як засіб формування національної свідомості.....	361

Якобчук Світлана

Остання праця Ф.П. Матушевського
як джерело дослідження його громадянської позиції.....370

Бойчук Леся

Роль Кирила Трильовського у формуванні
національної самосвідомості галицьких українців
наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 379

Якобчук Надія

Просопографічний портрет І.М. Каманіна.....387

Биба Євген

Олександр Олександрович Тулуб
як біографіст – дослідник псевдонімів.....401

Відомості про авторів.....408

Наукове видання

**До дня народження
М. П. Старицького**

Матеріали

VII – VIII наукових семінарів

«Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.»

Тексти друкуються за авторською редакцією